

Magdalena Maria Ślusarczyk

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

Wydział Humanistyczny

Studenckie Koło Naukowe Resocjalizacji i Profilaktyki Społecznej

Działania zapobiegające ekskluzji społecznej.

Perspektywa pedagoga

Actions preventing the social exclusion.

Prospect of the teacher

Streszczenie: Inkluzja społeczna to stan, który wymaga od szkoły wyjścia naprzeciw potrzebom ucznia. W myśl inkluzji społecznej programy szkolne powinny być rekonstruowane i nakierunkowane na ucznia jako jednostkę indywidualną. Działania włączające koncentrują się więc na akceptacji różnorodności, ogólnym udostępnianiu edukacji, wprowadzaniu świadczeń dla odpowiednich grup dzieci bez wykluczania ich. Szkoła jest miejscem, gdzie idea edukacji inkluzyjnej powinna być wdrażana i realizowana, a jedną z osób, które powinny być aktywne w tym obszarze, jest pedagog, nauczyciel. Mówiąc o inkluzji w edukacji należy zauważyć, że powinna się ona opierać na trzech podstawowych wymiarach: psychologicznym, pedagogicznym i socjologicznym. W odniesieniu do tych obszarów najważniejszymi kwestiami inkluzji jest normalizacja, aktywne uczestniczenie i akceptacja różnorodności. W tworzeniu przestrzeni edukacji włączającej główną rolę przypisuje się nauczycielowi. To za jego osobą stoi tworzenie warunków społeczno-emocjonalnych, właściwego klimatu emocjonalnego, relacji i komunikacji w społeczności szkolnej i klasowej. Warto zaznaczyć, że edukacja inkluzyjna staje się tym aspektem polskiej szkoły, który jest konieczny ze względu na postępujące zmiany w przepisach prawa.

Słowa kluczowe: edukacja włączająca, inkluzja społeczna, ekskluzja społeczna, nauczyciel, szkoła w kontekście działań zapobiegających ekskluzji społecznej

Abstract: Social inclusion is a condition that requires the school to meet the needs of the student. Inclusive activities focus on the acceptance of diversity, the general provision of education, the provision of benefits to the appropriate groups of children without excluding them. School is a place where the idea of inclusion should be implemented and realized. One of the people who should lead in this area is the teacher, pedagogue. This article aims to present the pedagogue's activities in the context of measures to prevent social exclusion.

Keywords: including education, social inclusion, social exclusion, teacher, school

Edukacja inkluzyjna (włączająca) tworzy podstawy teoretyczne do przeprowadzenia prawidłowego przebiegu procesu edukacji włączającej i osiągania określonych wartości kulturowych przez ucznia i wychowanka. Nie wpisuje się jednak w dyskusję na temat doktryn aksjologicznych, które są obecne we współczesnych teoriach kształcenia i wychowania. Koncepcja

edukacji inkluzyjnej jest coraz bardziej popularną ideą, która okazuje się być wiodącym sposobem wyjaśniania spraw psychospołecznych, problemów edukacyjnych i readaptacyjnych dzieci i młodzieży. Miejscem, gdzie idea inkluzji społecznej może być wdrażana i realizowana w sposób zadowalający, jest szkoła [Sobczak, Gaik, 2015, s. 217-218].

W dostępnej literaturze spotyka się wiele definicji terminu inkluzji społecznej. Tamara Zacharuk dokonując podsumowania terminologicznego w obrębie terminu inkluzji proponuje podejście do tego faktu jako pewnego stanu, który wymaga wyjścia współczesnej szkoły naprzeciw uczniom. Podkreśla się tu konieczność rekonstrukcji programów, które w domyśle włączającym muszą być skierowane do uczniów jako jednostek indywidualnych. Idea ta musi być widoczna we wszystkich fazach edukacji, typach szkół. Działania włączające koncentrują się więc na akceptacji różnorodności, ogólnym udostępnianiu edukacji, wprowadzaniu świadczeń dla odpowiednich grup dzieci bez wykluczania ich. Inkluzja społeczna jest ciągłym i nigdy niekończącym się procesem poszukiwania rozwiązań problemu odmienności. Zadaniem inkluzji społecznej jest zbieranie informacji, przetwarzanie ich, a następnie konstruowanie udogodnień, planowanie ich i wykonywanie [Zacharuk, 2008, s. 34-36].

Jak podaje Jolanta Rafał-Łuniewska z Ośrodka Rozwoju Edukacji, inkluzja społeczna to fakt, dzięki któremu dziecko powinno mieć dostęp do edukacji w swoim środowisku lokalnym (na poziomie gminy, powiatu). Edukacja włączająca to pewien rodzaj uczenia się normalności. Dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi są obecne w środowisku, a w związku z tym niezwykle wartościowe jest nawiązywanie z nimi kontaktu, odpowiednie udzielanie pomocy, wspieranie, a nie wyręczanie. Edukacja włączająca pomaga w odczytywaniu potrzeb tych dzieci. Wzajemny kontakt jest naturalną sytuacją do wspólnego uczenia się, poznawania swoich mocnych i słabych stron. Edukacja włączająca (inkluzyjna) jest wzrastaniem w człowieczeństwie, a nie tylko aktem, gestem czy pojedynczym działaniem. Jest stałym poszukiwaniem takich form pracy z dzieckiem i rodzicem, aby realizowana była idea równych praw, poszanowania tożsamości i indywidualności. Edukacja włączająca to wspieranie, ale nie wyręczanie, nauka bycia z drugim człowiekiem, grupą ludzi w myśl uruchamiania procesu społecznej integracji. Integracja¹ ta ma być pozytywnym wpływaniem na rozwój społeczny dziecka i całej społeczności szkolnej [Rafał-Łuniewska, 2017, s. 3-4].

¹ Warto wspomnieć, że to, co w Polsce nazywa się *inkluzją społeczną*, w innych państwach nosi nazwę *pełnej integracji*, a w innych zupełnie zrezygnowano z używania tego terminu.

Mówiąc o edukacji włączającej, należy zauważyć trzy etapy edukacji:

- 1) edukację segregacyjną
- 2) edukację integracyjną
- 3) edukację włączającą

Pierwszy etap jest związany z przekonaniem, że dzieci z dysfunkcjami powinny być nauczane w szkołach specjalnych, z przygotowanym dla nich programem nauczania i nauczycielami specjalnie pod tym kątem sformułowanymi. Edukacja włączająca łamie ten stereotypowy model myślenia. Każdy człowiek ma prawo do pobierania nauki w najbliższym mu otoczeniu. Ma prawo do pełnego uczestnictwa we wszystkich aspektach życia, w tym prawo do równych szans edukacyjnych. Włączanie polega na edukacji uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi z ich rówieśnikami, w otoczeniu najbliższym ich miejscu zamieszkania. Grupa uczniów ze specjalnymi potrzebami to ok. 20% całej populacji uczniowskiej. Należy więc stworzyć takie warunki nauki, by nie zaistniała konieczność uczenia tej grupy poza środowiskiem lokalnym [Tarwacki, 2017, s. 1].

Współczesna szkoła stoi przed trudnym zadaniem. Wykluczenie społeczne jest jednym z największych problemów współczesnego społeczeństwa. Za ekskluzję społeczną uważa się sytuację, gdy jednostka nie ma zapewnionego prawa do realizacji podstawowych praw socjalnych, które są jej gwarantowane przez prawa międzynarodowe. Pojedynczy człowiek lub cała grupa społeczna może odczuwać wykluczenie społeczne w różnych kontekstach. Jednostka bądź grupa może być wykluczona w różnym stopniu z uczestniczenia w niektórych lub wszystkich dobrach. Do grup najbardziej zagrożonych wykluczeniem społecznym zalicza się: dzieci i młodzież, upośledzone rodziny, ludzi starszych, bezdomnych, emigrantów i uchodźców, jednostki nadużywające alkoholu, zażywające narkotyki, ludzi mających problemy ze zdrowiem psychicznym, niepełnosprawnych, bezrobotnych i kobiety [Zacharuk, 2008, s. 12-13].

Mówiąc o inkluzji w edukacji należy zauważyć, że powinna się ona opierać na trzech podstawowych wymiarach: psychologicznym, pedagogicznym i socjologicznym. W odniesieniu do tych obszarów najważniejszymi kwestiami inkluzji jest normalizacja, aktywne uczestniczenie i akceptacja różnorodności. Te trzy terminy wydają się być ze sobą powiązane realizacyjnie, w związku z czym to poprzez nie tworzone są warunki i działania dające efektywność edukacyjną i społeczne włączenie [Babiarz, Rutkowski, 2015].

Edukacja inkluzyjna staje się tym aspektem polskiej szkoły, który jest konieczny ze względu na postępujące zmiany w przepisach prawa. Dziś to rodzice mogą decydować, gdzie będą uczyć się ich dzieci. To właśnie

rodzic podejmuje decyzję o posłaniu dziecka do szkoły ogólnodostępnej, szkoły z klasami integracyjnymi czy szkoły specjalnej. To od podjętych przez szkołę lokalną działań zależy, czy rodzice zdobędą się na odwagę, aby ich dziecko podjęło kształcenie w tejże placówce [Tarwacki, 2017, s. 1-2].

Wprowadzenie w szkołach myślenia inkluzyjnego (włączającego) przynosi ze sobą wiele korzyści. Szkoła podnosi jakość świadczonych przez nią usług oraz ich ilość. Zmieniają się na lepsze postawy uczniów wobec rówieśników ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Stała obecność edukacji inkluzyjnej w życiu młodego człowieka wpływa korzystnie na jego usamodzielnienie się i start w dorosłe życie. Z finansowego punktu widzenia - utrzymanie szkół integracyjnych i specjalnych jest bardzo kosztowne. Organizując edukację inkluzyjną, niweluje się te koszty² [Rafał-Łuniewska, 2017, s. 1-2].

Szkoła, by w pełni realizować zamierzenia inkluzyjne, powinna podejmować szereg działań. Do zadań szkoły należy: 1) przekształcanie klimatu kulturowego, polityki i praktyki, tak aby szkoła wychodziła naprzeciw różnorodności, 2) zapewnienie osiągnięć wszystkim uczniom, a nie tylko tym narażonym na wykluczenie społeczne, z niepełnosprawnością czy specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, 3) wsparcie nauczyciela, który musi czuć się wspomagany w wysiłkach, odpowiedzialny i zmotywowany do stałego poszukiwania nowych form nauczania wszystkich uczniów. To poglądy nauczyciela, jego działania i postawa tworzą klimat sprzyjający edukacji inkluzyjnej [Firkowska-Mankiewicz, 2017, s. 17-18].

Przestrzeń edukacyjna jest jedną z najważniejszych przestrzeni funkcjonowania dziecka i osób dorosłych uczących się. Młody człowiek nabywa w niej określonych umiejętności przygotowujących go do pełnego i świadomego dorosłego życia. W tworzeniu przestrzeni edukacji włączającej główną rolę przypisuje się nauczycielowi. To on odpowiada za tworzenie warunków społeczno-emocjonalnych, właściwego klimatu emocjonalnego, relacji i komunikacji w społeczności szkolnej i klasowej. Nauczyciel musi potrafić tak dobrać formę wsparcia dziecka, aby była ona dostosowana do jego potrzeb. Bardzo ważną cechą jest jego elastyczność. To nauczyciel musi w sposób racjonalny dopasować treści programowe do ucznia. W jego gestii jest również taki ich wybór, aby w sposób jak najbardziej efektywny zmotywować dziecko do działania. Kwestią fundamentalną wydaje się być również różno-

² Teza ta jest ryzykowna ze względu na fakt, że z punktu widzenia szkół masowych koszty te wzrastają, mimo że wzrasta również subwencja, gdyż nie każde dziecko z niepełnosprawnością otrzymuje fundusze.

rodna forma wspierania postępów dziecka, co idzie w parze z partnerskimi relacjami z rodzicami i rodziną ucznia [Babiarz, Rutkowski, 2015, s. 50-51].

Podchodząc do inkluzji społecznej całościowo, należy dostrzec, że wpisuje się ona przecież w standard kompetencji współczesnego pedagoga. Edukacja włączająca opiera się bowiem na tolerancji i akceptacji. Ważnym atrybutem współczesnego pedagoga jest poszukiwanie przyczyn problemu, twórcze i elastyczne myślenie. Polega ono w dużej mierze na ciągłej modyfikacji systemu oceniania, pracy ucznia z grupą rówieśniczą oraz stawianiu celów, które są osiągalne. Kwestią kluczową w edukacji inkluzyjnej jest przekonanie, że różnorodność jest wartością zawsze dodatnią. Nauczyciel, pedagog w edukacji inkluzyjnej musi być otwarty na inny, niestandardowy sposób uczenia się i nauczania, które jest często procesem odbiegającym od klasycznego modelu [Babiarz, Rutkowski, 2015, s. 51].

W przestrzeni edukacyjnej przekazywana jest kultura danej grupy społecznej, definiuje się jej tożsamość. Człowiek nabywa wszechstronnych kompetencji niezbędnych do dalszego życia. Jak podają M. Babiarz i M. Rutkowski (powołując się na wyniki projektu Europejskiej Agencji Rozwoju Edukacji Uczniów ze Specjalnymi Potrzebami), najważniejszymi dla nauczyciela wartościami odnoszącymi się do modelu edukacji włączającej są: docenienie różnorodności każdej jednostki, wspieranie wszystkich uczniów, nastawienie na współpracę oraz osobisty rozwój zawodowy [Babiarz, Rutkowski, 2015, s. 48].

Nauczyciel w modelu edukacji inkluzyjnej jest niejako zobowiązany do akceptacji określonego systemu postaw i wartości. Zdaniem Danuty Al-Khamisy, nauczyciel pracujący w placówkach włączających powinien odznaczać się pewnymi szczególnymi kompetencjami. Należy tu wymienić umiejętność rozpoznawania i zaspokajania różnorodnych potrzeb edukacyjnych uczniów, postawę otwartości na współpracę z rodzicami i rodzinami uczniów oraz umiejętność pracy w zespole, ułatwiając skuteczną współpracę z innymi nauczycielami oraz specjalistami zarówno w szkole, jak i poza nią [Al-Khamisy, 2016, s. 31].

W edukacji włączającej istotną kwestią dla pedagoga i nauczyciela powinno być uświadomienie sobie celu procesu uczenia się. Jest to bardzo ważny problem, gdyż nauczanie nie powinno być nastawione na opanowanie określonych treści. W modelu edukacji włączającej kładzie się nacisk na rozwijanie umiejętności już istniejących, kształtowanie nowych czy w niektórych przypadkach na modelowanie trwałych nawyków zachowania, tzw. postaw. Rzeczą, której nauczyciel i pedagog powinien poświęcić dużo czasu, jest modyfikowanie metod oceniania. Chodzi tu o stosowanie tzw. oceniania włączającego. Jest to taki sposób oceniania, który ma wspomagać proces

uczenia się wszystkich uczniów, przyczyniając się do uczestnictwa w edukacji ogólnodostępnej wszystkich dzieci [Al-Khamisy, 2016, s. 32].

Pedagog w modelu edukacji inkluzyjnej to osoba, która poprzez swoje kompetencje potrafi wyeliminować lub zniwelować bariery. Przestrzeń włączenia jako przestrzeń różnorodności wymaga od nauczyciela przeciwstawiania się postawom dyskryminującym drugą osobę i empatycznego podejścia do uczniów zróżnicowanych pod względem potrzeb. Nauczyciel musi mieć świadomość i przekonanie, że bycie innym jest naturalne i traktować fakt bycia innym jako zaletę. Współcześnie ważne jest również uświadomienie sobie przez nauczyciela, że ma on moc sprawczą jeżeli chodzi o poczucie własnej wartości dziecka i jego kluczowym zadaniem jest podnoszenie tego poczucia. To od poczucia własnej wartości zależy potencjał rozwojowy dziecka [Babiarz, Rutkowski, 2015, s. 48].

Bibliografia

- Al-Khamisy D., 2016: *Nauczyciele wobec dylematu za czy przeciw inkluzji. Inkluzja jako hasło czy rzeczywistość?*, [w:] L. Pytka, T. Zacharuk, M. Wiśniewska (red.), *Perspektywy i doświadczenia edukacji inkluzyjnej*, UPH, Siedlce.
- Babiarz M.Z., Rutkowski M., 2015: *Inkluzja w edukacji - przestrzeń w różnorodności*, [w:] S. Sobczak, L. Pytka, T. Zacharuk (red.), *Edukacja inkluzyjna. Teoria – system – metoda*, część 1, UPH, Siedlce.
- Firkowska-Mankiewicz A., *Edukacja włączająca zadaniem na dziś polskiej szkoły* [dostęp online: 23.02.2017], <https://www.ore.edu.pl/materiay-do-pobrania-41018/category/177-ksztacenie-uczniw-niepenosprawnych-w-szkoach-oglnodostpnych>.
- Rafał-Łuniewska J., *Zmiany warunków organizowania kształcenia specjalnego* [dostęp online: 20.02.2017], <https://www.ore.edu.pl/materiay-do-pobrania-41018/category/77-inne>.
- Sobczak S., Gaik B., 2015: *Edukacja inkluzyjna jako proces edukacyjno-wychowawczy realizowany w szkole w interpretacji pedagogiki nowoczesnej*, [w:] L. Pytka, T. Zacharuk, M. Wiśniewska (red.), *Élan vital w edukacji inkluzyjnej i profilaktyce kreatywnej*, UPH, Siedlce.
- Tarwacki M., *Edukacja włączająca – przyszłość polskiej edukacji*, [dostęp online: 20.02.2017], <https://www.ore.edu.pl/materiay-do-pobrania-41018/category/177-ksztacenie-uczniw-niepenosprawnych-w-szkoach-oglnodostpnych>.
- Zacharuk T., 2008: *Wprowadzenie do edukacji inkluzyjnej*, UPH, Siedlce.